

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI
DSc.03/30.07.2022.I.16.05 RAQAMLI ILMIY KENGASH

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Qo'lyozma huquqida
UDK: 338.45(575.1)

KASIMOV AZAMAT ABDUKARIMOVICH

SANOAT TARMOG'I IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH
METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

08.00.03 – “Sanoat iqtisodiyoti”

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan
DISSERTATSIYA

Ilmiy maslahatchi:
i.f.d., prof. N.M. Maxmudov

Toshkent - 2024

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. SANOAT TARMOG‘I IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI	16
1.1. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligining nazariy jihatlari va uning amaliy mohiyati	16
1.2. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar tasnifi va ularning o‘zaro bog‘liqligi	28
1.3. Xorijiy davlatlarning sanoatda samaradorlikni oshirish bo‘yicha ahamiyatga molik tajribalari	43
Birinchi bob bo‘yicha xulosalar	58
II BOB. SANOAT TARMOG‘I IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH	60
2.1. Sanoat tarmog‘ini rivojlantirish va unda samaradorlikni oshirishning me‘yoriy-huquqiy hamda institutsional asoslari	60
2.2. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligini baholash usullari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari	72
2.3. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligini oshirish metodologiyasi va uni takomillashtirish	91
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar	107
III BOB. SANOAT TARMOG‘I IQTISODIY SAMARADORLIGI HOLATI VA UNING TAHLILLARI	110
3.1. O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishida sanoat tarmog‘ining o‘rni va uning rivojlanish bosqichlari tahlili	110
3.2. Sanoat tarmog‘i iqtisodiyoti va uning tarkibiy dinamik o‘zgarishlarini baholash	124
3.3. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillarni tanlash va tahlil qilish usullari	138
3.4. Sanoat tarmog‘i iqtisodiy samaradorligini oshirish jarayonlarini ekonometrik modellashtirish	154
Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar	170
IV BOB. SANOAT TARMOG‘I IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI	172
4.1. Sanoat tarmoqlarini samarali joylashtirish mexanizmlari va yo‘llari	172
4.2. Sanoat tarmog‘ida investitsion va innovatsion jarayonlarni samarali tashkil etish yo‘llari va bunda davlat dasturlarini ahamiyati	190
4.3. Sanoat tarmoqlarini tarkibiy o‘zgarishlar asosida maqbullashtirish va samaradorlik ko‘rsatkichlarining prognoz ssenariylari	209
To‘rtinchi bob bo‘yicha xulosalar	227
Xulosa	230
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati	238
Ilovalar	258

Kirish (doktorlik dissertatsiyasi (DSc) annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahonda global raqobatning kuchayishi sharoitida iqtisodiyotning rivojlanishi va aholi hayoti farovonligini ta'minlashda sanoat tarmog'ining ahamiyati oshib bormoqda. "Sanoat tarmog'ining YaIMdagi ulushi Germaniyada 24,4 foiz, Norvegiyada 37,5 foiz, Polshada 25,2 foiz, Shveysariyada 20,7 foiz, Italiyada 20,4 foiz, Qozog'istonda 28,6 foiz, Ozarbayjonda 44,5 foizni tashkil etadi"¹. Xalqaro tajribalar sanoat rivojlanishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, aholi turmush farovonligini oshirishi va bandlik muammolarini bartaraf etishda ham muhim ekanligini ko'rsatmoqda. Xususan, "jahonda jami bandlikning o'rtacha 24 foizi sanoat hissasiga to'g'ri kelsa, mazkur ko'rsatkich Xitoyda 32 foiz, Germaniya va Italiyada 27 foiz, Yaponiyada 24 foiz, Turkiyada 28 foiz va Qozog'istonda 22 foizga yetadi"². Bu esa jahonda sanoat tarmog'i iqtisodiy samaradorligini oshirish muammosining dolzarbligini namoyon etadi.

Jahonda kechayotgan global inqiroz va geosiyosiy vaziyatning hozirgi sharoitida sanoat tarmog'ida iqtisodiy va texnologik samaradorlik darajasini oshirish masalalariga yo'naltirilgan qator izlanishlar olib borilmoqda. Sanoat tarmog'ida mehnat va boshqa iqtisodiy resurslar samaradorligini oshirishning uslubiy asoslarini takomillashtirish, tarmoq samaradorligining uzoq muddatli farovonlikka ta'sirini baholash, global iqtisodiyot tarkibiy o'zgarishlariga sanoatning moslashuvchanligini ta'minlash, sanoat ishlab chiqarishida raqamlashtirish, zamonaviy innovatsion ishlanmalar salmog'ini oshirish kabi masalalar bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda sanoat tarmog'iga alohida e'tibor qaratilmoqda. "2023-yilda YaIMda sanoat mahsulotlarining qo'shilgan qiymati 26,7 foizni va uning qo'shimcha o'sishida eng yuqori ulush 1,4 foiz aynan sanoat hissasiga to'g'ri kelgan, sanoatga qurilishni

¹ <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/CountryRanking?IndicatorCode=11>

² <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS>

qo‘shgan holda esa ushbu ko‘rsatkichlar mos ravishda 33,4 va 2,7 foizni tashkil etadi”³. Shu boisdan, mamlakatda keyingi yillarda sanoatning mavjud salohiyatlaridan samarali foydalanish va yanada rivojlantirish, sanoat ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va mahsulotlarni diversifikatsiyalash, jarayonlarni raqamlashtirish, investitsion jozibadorligini oshirish, mavjud omillardan samarali foydalanish asosida tarmoq samaradorligini oshirish hisobiga iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish hamda aholi turmush darajasini yaxshilash, bandlikni ta’minlashda sanoatning ulushini oshirish bo‘yicha jadal islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekistonda “O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida “Sanoatning “drayver” sohasini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to‘liq ishga solish, sanoatda qo‘shilgan qiymat hajmini 45 milliard dollarga yetkazish va 2,5 million yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish, sanoatda ishlab chiqariladigan texnologik mahsulotlar ulushini 25 foizdan 32 foizga yetkazish, qayta ishlash sanoatida mehnat unumdorligini 2 barobar oshirish”⁴ kabi muhim vazifalar belgilab berilgan. Mazkur vazifalarning samarali ijrosini ta’minlash mamlakatdagi mavjud sanoat salohiyatini chuqur tahlil qilish, ulardan samarali foydalanish va yanada barqaror rivojlanishini ta’minlash, unga ta’sir qiluvchi omillarni tanlash va holatini iqtisodiy jihatdan baholash, shuningdek istiqboldagi prognoz ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish orqali ilmiy asoslangan taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarbligini ifodalaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son, 2023-yil 12-oktabrdagi “Sanoat va uning bazaviy tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-169-son, 2022-yil 13-iyuldagi “Maxsus iqtisodiy, kichik sanoat, yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalari faoliyati samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-153-son Farmonlari, 2022-yil 12-oktabrdagi “Sanoat ishlab chiqarishida xom ashyo uzluksizligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha

³ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy sayti. - www.stat.uz

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli farmoni. www.lex.uz